

Славчо Ковилоски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Институт за македонска литература, Скопје

s.koviloski@iml.ukim.edu.mk

**1945 – ПРВАТА ГОДИНА МАКЕДОНСКА КНИЖЕВНОСТ
НА СТАНДАРДЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК**

Клучни зборови: македонска книжевност во 1945 година, весници и списанија, *Нова Македонија*, *Нов ден*, стандарден македонски јазик, кодификација, македонска книжевност меѓу двете светски војни, партизанска книжевност.

Македонската книжевност меѓу двете светски војни

Пред да пристапиме кон согледување на појавата на литература на стандарден македонски јазик започната со кодификацијата и решението за усвојување на македонскиот правопис од 7 јуни 1945 година, полезно накратко да се навратиме на она што му претходело на историскиот настан. Фрлањето бегол поглед кон општествено-политичката и состојбата во културата во Македонија во првите четири и пол децении на XX век покажува фрагметирана и репресирана македонска интелектуална маса што се обидува своите уметнички пориви да ги искаже во неколку земји и на туѓи јазици. Токму затоа, неопходно е да се познава и да се толкува патот по кој се успеало да се дојде до успехот еден народ да може да твори на сопствен јазик.

Еден од можеби најподатливите периоди за истражување на македонската книжевност е периодот меѓу двете светски војни. Тој е карактеристичен по спротивставените гледишта на македонските автори врз

основа на идеолошка, политичка, национална и естетска основа. Продолжение, всушност, на книжевните облици од XIX век, ова е време кога се појавуваат некои од најистакнатите македонски автори и нивните најпознати дела, денес класици на македонската литература.

Авторите што твореле на почетокот на XX век полека исчезнуваат или, пак, се намалува нивното присуство на книжевната сцена (Евтим Спространов, Марко Цепенков, Крсте Мисирков), некои продолжуваат да пишуваат (Војдан Чернодрински), а се јавува нов бран автори кои токму во ова време започнуваат да создаваат литература или го доживеале својот врв (членовите на Македонскиот литературен кружок, Васил Иљоски, Ристо Крле, Ангелко Крстиќ итн.). Предност се давало на поезијата и на драмата, но застапени се сите литературни видови, со поголем или помал квалитет.

Надоврзувајќи се и надградувајќи ги *Црне војвода* од Марко Цепенков и *Македонска крвава свадба* од Војдан Чернодрински, значење на македонската драма не е само од книжевно-естетска природа, туку има и будителско-пропагандна улога. Сепак своите свездени мигови драмата ја доживува со појавата на Васил Иљоски (*Чорбаџи Теодос*, *Беѓалка*), Антон Панов (*Печалбари*) и Ристо Крле (*Париие се ойејувачка*), меѓу другите. Темите се јасни: печалбарството, честа, социјалната диференцијација, односно класната поделеност. Фолклорот и тука игра голема улога преку постојаната назнака и повикувањето на обичаите и на обредите. На ова место доаѓа до израз драмскиот потстил на уметничколитературниот стил, а битовата драма е стилската формација што претставува константа (Петар Стојков, Димитар Хаџи Динев). Познато е дека пишуваната форма е основа на уметничколитературниот стил, но тука се создаваат текстови што требало да бидат говорени, односно да дојдат до пошироката публика во театарот во говорена форма.

Како најзначајна книжевна појава меѓу двете светски војни, но и воопшто во македонската книжевност ја издвојуваме појавата и дејноста на Македонскиот литературен кружок во Софија (1938 – 1941) чии членови се основоположниците на современата македонска литература. Во оваа одбрана група влегуваат: Кочо Рацин, Венко Марковски, Никола Вапцаров, Коле Неделковски, Ангел Жаров (Михаил Сматракалев), Асен Шурдов Ведров, Кирил Манасиев-Вечерин и др. Обидите да се пишува на јазик лесно разбиралив за македонската читателска публика

јасно ги покажуваат тенденциите што воделе кон создавање стандарден јазик. А како што може да се види, неговата основа била барана во народните говори, особено видливо во поезијата на Неделковски, Рацин итн. Суштината на Кружокот била, како што вели еден од основачите и членовите Михаил Сматракалев, да „е самостојна, независна група од македонски поети и писатели, обединети од заедничката цел да работат за создавање на македонска уметничка литература“ (Сматракалев 1993: 60). Кружокот успеал да опфати писатели што кон литературата пристапувале крајно сериозно, на нивните собиранки се пристапувало на разгледување на творбите стручно, теоретски, тргнувајќи од естетските вредности, но и политичката идеологија.

Општо е прифатено дека книжевноста од овој период е израз на револуционерната идеологија на работничката класа. Ваквото гледиште може да се прошири и со сознанието за дека со понатамошниот развој на реализмот, на оваа општествена ангажираност треба да се гледа и низ призмата на националните интереси на дел од авторите. Нивната цел била создавање нова јужнословенска книжевност, македонска книжевност, што во извесна мера ќе се покаже и како решавачка за судбините на повеќемина автори, во прв ред на Кочо Рацин. Естетските квалитети на дел од објавените поетски книги и драми од овие дваесетина години се на дотогаш највисоко ниво. Такви се примерите со поетската збирка *Бели муѓри* од К. Рацин, драмите *Печалбари* од А. Панов, *Париџе се оџејувачка* од Р. Крле и *Чорбаџи Теодос* од В. Иљоски, голем дел од песните на Н. Вапцаров, на К. Неделковски и на други.

Дел број од творбите напишани на други јазици, надополнети со оние дела третирани како творби на „народен дијалект“ (Ристовски 1993: 106) или „народен македонски јазик“ (Стаматоски 1986: 131) покажуваат дека развојниот пат на македонската литература не е оскуден со автори и со дела. Голем дел од објавените творби на К. Рацин, К. Неделковски, В. Марковски се напишани и објавени на некоја од дијалектните форми на македонскиот јазик, но многу блиску до она што ние денес го именуваме како стандарден македонски јазик. Потребата за стандардизирање на јазикот особено ја чувствуваале членовите на Македонскиот литературен кружок. Една од заслугите на К. Неделковски, на пример, е што на полиците на народната библиотека во Софија пронашол примерок од книгата *За македонскиот јазик* од К. Мисирков, а Рацин, пак,

се зафатил со собирање зборови за речник и подготовка на македонска граматика. Овие обиди за кодифицирање на македонскиот јазик започнати уште од XIX век со Венјамин Мачуковски, Ѓорѓија Пулевски, Мисирков итн., не престанале во следните десетлетија, преку внимателно одбирање на терминологијата и акцентирањето, што всушност претставува една од главните особености во делата на В. Черндрински и неговите епигони. Треба да се напомене дека јазичните карактеристики на мноштвото автори содржеле многу елементи од поширокиот круг западномакедонски и централномакедонски говори.

Непосредено пред кодификацијата – Книжевноста во НОБ (партизанска книжевност)

Со почетокот на антифашистичкото востание во Македонија започнува еден нов револуционерен бран што ќе ги покрене широките народни маси, а особено тогашното прогресивно и интелектуално движење, не само со борбен дух, туку и со уметничка литература. Условите за творење биле сведени на минимум, но и покрај тоа започнуваат да се создаваат творби во духот на револуцијата. Истовремено анонимниот автор ја возобновил народната поезија со нови мотиви, испеана во духот на илинденскиот период. Дури и оригиналните творби заликуваат на народните песни (Коле Неделковски) или, пак, во голема мера се повлијаени од нив (Кочо Рацин, Венко Марковски).

Треба да се потенцира дека континуитетот на македонското книжевно творештво воопшто не е прекинат. Напротив, за објавите од овој период можеме да кажеме дека претставуваат посебно поглавје во периодизацијата на македонската литература. Во првата година од востанието сè уште доминирале авторите од Македонскиот литературен кружок: Рацин, Марковски, Неделковски, Никола Вапцаров. Веќе во следните години се јавуваат низа автори што на различен начин ќе си го изборат своето место во каноните на македонската книжевност, станувајќи своевидни класици: Владо Малески-Тале, Волче Наумчески, Коле Чашуле, Ацо Шопов, но и Илија Топалоски, Рампо Левката, Мите Богоевски, Ацо Караманов, Благој Војданоски итн. Во оваа прилика сакаме да го истакнеме и вклучувањето на жените во периодиката со свои објави

(песни, публицистика): Марика Наумова, Василка Дуганова, Мими Михаилиди, Олга Арсова, Веселинка Малинска, Вера Ацева, Нада Богданова и др. Необјавена останала збирката песни *Македонско ѝрендафилче* од партизанот и поет Гоце Мицкоски (Стефановски) од 1941 година, како и збирката *Поезија* на Илија Амбаркоски. Необјавени останале и творбите на Димче Маленко, Радослав Петковски, Борис Оцевски, Александар Матковски и др.

Песните од ова време се испеани во вид на маршеви, агитки и химни, а биле создавани и дневнички сведочења, анегдоти, активки, скечеви, односни драмски обиди и сл. (Друговац 1990: 235; Ристовски 1993: 128). Дел од овие творби биле објавени, а дел останале во ракопис во тетратки и на ливчиња. Колку што ни е познато, регистрирани се преку деведесетина автори од убавата литература, и можеби уште толку автори на различни публицистички текстови. Иако не е направена целосна анализа на објавите од периодот 1941 – 1944 година, нашите првични согледби покажуваат дека овие автори создале повеќе од седумстотини творби. Некои од нив се објавени под псевдоними и со кратенки, од кои мал дел се дешифрирани.

Нивните естетски вредности се мали, повеќето од нив имаат единствено книжевно-историско значење, но сепак нивната појава покажува дека дури и во крајно неповолни услови македонската литература продолжува да изнедрјува творби што своевремено јасно ги покажувале националните и идејните определби на Македонците. Овие песни се повеќе документ, доказ за дека творечката дарба не згаснала ниту пред најтешките облици на потиснување. Ова наше размислување ќе го надополниме со зборовите на Томе Момировски дека за време на Револуцијата „дел на литературата запира кај дескриптивниот метод. Се прикажуваат успешно или помалку успешно акции, епизоди, пресметнувања меѓу револуционери и другата страна – противниците, физичката состојба и реквизитите (оружје, судири, уривања, пожари, војувања, чизми, цокули, извличени лица, патолошка состојба, грчеви, болка и смрт) во прв план“ (Момировски, 1988: 47).

За потребите на нашето истражување прегледавме и користевме повеќе гласила на месните комитети на ПК на КПЈ за Македонија и на партизанските единици, меѓу кои: *Дедо Иван* (1941), *Нароген глас Македонија* (1943), *Билџен No. 1* (1943), *Народна борба* (1943 – 1944), *Нароген*

војник (1944), *Билиџен V на II мак. нар. бригада – Тиквеш* (1944), *Оџин – лисџи на џреџаџа македонска ударна бригада* (1944), *Наџиоџи џлас* (1944), *Млад бореџ* (1944), *Славниоџи Коџух* (1944) и др.

Таксативно ќе наведеме само некои од творбите создавани во ова време, особено во *Народна борба* и во *Млад бореџ*. Регистрираме: во *Народна борба*, 1944, бр. 5-6, „II македонска ударна бригада – на готовс!“ од Наум Наумовски-Борче, „Партизаните“ од Волче Наумчевски), „Народот ни се радуе“¹ од Василка Дуганова. Во *Млад бореџ*, 1944, бр. 2-3: „Илинден 1944 г. и неговото значење за младината“ од Лилјана Чаловска, „Младиот штипски герој“ од Олга Арсова, „Да се надпреваруваме“ од Тоде Саздовски-Мали, „Јунак пионер“ од Славчо Јаневски.

Што се однесува до јазикот, македонскиот јазик, односно неговите дијалекти се прифатени како исклучиво средство на изразување. Бидејќи има уште неколку години до кодификацијата, можеме само да го увидиме богатото дијалектно наследство на македонскиот јазик (флефаме = влегуваме, нај-убо = најубаво, наплатаев = наплатуваат), се разбира со влијанија на соседните српски и бугарски јазик, но и на рускиот јазик (прославуе, рамноправие, наређење итн). Кон употребата на графемите се пристапувало според индивидуалните сфаќања на редакторите на весниците и авторите за тоа како е најдобро да се пишува (ф=в, нј=њ, јн=њ, гј=ѓ, лј=љ, записка за љ, џ=ј). Ова придонесува за јазична шареноликост на македонската периодика од ова време, земајќи ги предвид кумановскиот весник *Дедо Иван* (1941), а потоа и *Наџиоџи џлас* (1944) од западните македонски краишта (Кичевско, Гостиварско) до весникот *Наџаџа борба* (1943) и особено *Народен војник* (1944) чии написи се мошне блиски до наскоро кодифицираниот јазик.

Ќе наведеме само неколку примери за начинот на кој се изразувале младите македонски интелектуалци од ова време. Во *Дедо Иван*, 1941, бр. 1, во првата статија насловена како „На целу поштену јавност“, а потпишана „Од Редакцију“ стои: „Живимо у време к-д се је разаоглавена германско-италијанска фашистичка банда, после поробување на мали народи у Европу, сас целу своју силу фрљила на Советски Савез“ (стр. 1). Интересно е што темните вокали тука се предадени со црта (к-д,

¹ Сите наслови на текстовите и самите текстови од ова време се предадени со сите нивни јазични и правописни карактеристики без измени.

д-н, о-вј, с-га, изл-же, л-же, ед-н), но и со запирка (ед,н или д,ншни или к,да или т,га за тогаш).

Во *Билџен V на II мак. нар. бриџада – Тиквеш* (1944), партизанот и автор Ристо К. Стојановски во репортажата „Борбата на Бигла“ го запишал следново: „После дводневна почивка тргнафне назадка по истиот пат. Времето беше облачно и магливо, но пак одефме весело“ (непагинирана страна). Ќе ја искористиме и паролата на насловната страна на гласилото *Оџин – лисџ на џреџаџа македонска ударна бриџада* (1944): „Војници, станите мајстори во ракувајнето на своето оружје и неумор работите на војничкото си подигнуене!“.

Основата за стандардизација на македонскиот јазик веќе била поставена уште од времето на Крсте Мисирков. Во говорот одржан на второто вонредно заседание на АСНОМ од 28 декември 1944 година, стариот македонски револуционер Димитар Влахов истакнал: „Прашањето за азбуката ќе треба да се разреши. Претстои изградувањето на нашиот литературен јазик“ (Влахов 1948: 322). Очигледно, сега дошол моментот таа да ја добие својата завршна форма.

АСНОМ: Озаконување на македонскиот како службен јазик во Македонија

Ќе започнеме со Конески, кој накратко дава слика за состојбите во македонското општество во последната година од Втората светска војна, кога на ред дошло да се разгледува прашањето за македонскиот јазик. Еве што наведува тој:

„Колку што се близеше денот на ослободувањето на нашата земја од фашистичките окупатори, сè поголема актуелност мораше да придобива прашањето за дефинитивниот облик на македонскиот литературен јазик. Сето тоа, како што подвлековме беше во најбитното доволно изјаснето од претходниот книжевен развиток, како пред војната така и во текот на Народноослободителната борба. Јасно беше, на пример, дека основата за нашиот литературен јазик ја даваат централните говори; а тоа е токму суштественото. Исто

така, јасно беше од дотогашната практика дека фонетскиот принцип ќе се примени при дефинитивното установување на азбуката и правописот. Но надвор од тоа, и во поглед на формите на литературниот јазик, и во поглед на неговата азбука и правопис, остануваа цел ред подробности што требаше да се изјаснат“ (Конески 1999: 53).

Со донесените одлуки на Првото заседание на АСНОМ од 2 август 1944 година, македонскиот јазик се стекнал со рамноправност во новата југословенска федерација. Во двата документи, „Решение на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија за заведување на македонскиот јазик како службен јазик во македонската држава“ (член 1) и „Проглас на Првото заседание на АСНОМ“ (петта точка) е наведено: „Македонскиот народен јазик се воведува како службен јазик“ (*Документи* том втори, 1981: 594; *АСНОМ* 1984, Т. I, К. 1: 184).

Во „Извештајот од Президиумот на АСНОМ до Националниот комитет за ослободување на Југославија-Белград“ од 14 декември како шеста точка се поставува „Прашањето за просветата“. Во него се наведува дека и покрај сите тешкотии со кои се соочува македонската власт, таа продолжува да го унапредува образовното дело. Биле отворени основни училишта, гимназии, разни курсеви, а се дискутирало и за испраќање детален план до Националниот комитет за составување на македонската азбука. За таа цел „Поверенството за народна просвета формира една комисија од најдобрите стручњаци и познавачи на македонскиот јазик, која засилено работи на составувањето на азбуката која би одговарала на духот на македонскиот јазик“, односно да се установаат оние форми од централните македонски говори кои биле лесно приемливи за луѓето од сите македонски краишта, речникот на литературниот јазик да се збогатува од сите македонски дијалекти, а правописот да биде изработен врз фонетскиот принцип (*АСНОМ* 1984, Т. I, К. 1: 399; Груевска-Маџоска, Јачева-Улчар 2015: 8).

Меѓутоа, само прогласувањето на македонскиот како службен јазик не би значело многу доколку не се донела следната Резолуција од 3 јуни 1945 година, која била усвоена со Решението од 5 мај 1945 година од страна на Владата на Демократска Федеративна Македонија и конечно,

официјалното усвојување на македонскиот правопис од 7 јуни истата година.

Накратко, тоа значело барање на практични јазични решенија, без да се посегнува по секоја цена оживување на термини од постарите периоди што веќе го одживеале своето. Видливо е дека практичноста при употребата била ставена високо на побарувањата на состаноците на јазичните комисии што се занимавале и дискутирале по ова прашање. Важно е да се нагласи дека во двете комисии што решавале за кодификацијата имало млади, но и веќе афирмирани автори, како: Васил Иљоски, Венко Марковски, Блаже Конески, Воислав Илиќ (Најмладиот), Јован Костовски итн. Се разбира, оваа група луѓе не биле единствените што дале придонес во понатамошното унапредување на македонскиот јазик. Тука, пред сè, мислиме и на Круме Кепески кој активно придонесувал во институционалното втемелување на македонскиот јазик. Нивното присуство било секако добредојдено, бидејќи тие имале и опит и желба преку личното искуство да дадат придонес за што побрзо, поефикасно и поприсно да се дојде до утврдување на јазикот и правописот во уметничката литература, науката и воопшто, во јавниот живот. Уште тогаш било забележано дека патот на новокодифицираниот јазик е патот на поетите што со своите високоуметнички творби „докажаа дека на него може да се предадат и сложени преживувања (Кепески 2014: 38).

Издавачката дејност во 1945 година

И веќе доаѓаме до моментот на нултата точка, односно моментот што официјално го означува почетокот на создавање книжевност на стандарден македонски јазик. Меѓутоа во моментот кога формите на стандардниот јазик биле воспоставени, обемот на литературната дејност во поширока смисла на тој јазик беше уште сосема ограничен (Конески, 1967: 196)². Токму затоа, било непоходно да се започне со активно создавање институции што би го афирмирале и потпомогале овој процес.

² Да се види и: Конески, Блаже. (1945). „За македонскиот литературен јазик“. *Нова Македонија*, бр. 128, 4.

Македонската култура, наука и книжевност во 1945 година започнале да се развиваат благодарение на плановите за развој на издаваштвото, но и на дотогаш невидениот ентузијазам на младата македонска интелигенција. Било формирано Државното книгоиздателство на Македонија, Здружението, односно Друштвото на писателите на Македонија, биле објавени повеќе учебни помагала (буквари и прирачници по македонски јазик), започнале да излегуваат повеќе пишани гласила, односно весници и списанија: *Нов ден*, *Пионер*, *Тийовче*, *Осиен*, како и *Пелагонија* (Орган на Окружниот одбор на Народниот фронт-Биџола со одговорен уредник Алексо Мусалевски), *Единство*, (*Седмичник на Народниот фронт-Скопје* со одговорен уредник Димитар Митрев), *Вардарски глас* (Орган на Окружниот одбор на народниот фронт на Македонија-Велес со одговорен уредник Љубо Босилков, а потоа Ристо Елимов од број 5), *Трубеник* (Орган на Земскиот одбор на единствените синдикати на работниците и намештениците на Македонија со одговорен уредник Коле Чашуле).

Овие изданија во екстатичната 1945 година се надоврзуваат и се јавуваат како продолжение на изданијата коишто се појавиле претходната 1944 година, *Македонка*, *Млад борец* и *Нова Македонија*, а им претходат на неколку важни списанија за македонската литература што се јавуваат во следните години (*Иднина* во 1949, *Современост* и *Млада литература* во 1951, *Разглед* во 1953, *Литературен збор* и *Сиремеж* во 1954, *Културен живот* во 1956 итн.), потоа изданија важни за македонската наука (*Македонски медицински преглед* во 1946, *Македонски јазик* во 1950, *Жива антика* во 1951 и др.), како и за други прашања (*Ловец* во 1948, *Народна влас* во 1950, *Преглед* во 1951, *Народно здравје* во 1952 итн.).

Издаваштвото во првата година од стандардизирањето на македонскиот јазик е во знакот на тогашните идејно-естетски норми. Тоа значи обиди за унификација со останатите југословенски книжевни и политички текови и потенцирање на борбата на македонскиот народ за слобода, борбата против фашизмот, но и за значењето на Комунистичката партија во изградбата на државата. Се пишувало и се пеело за херојските подвизи на поединците и на партизанските единици, за изградбата на земјата, за соочување со последиците од војната, за реконструкцијата на земјата, за земјоделството, просветата и за младината. Целта била народот

да биде запознаен со успехите што ги жнеела Партијата, па токму затоа организацијата на Народниот фронт и самата започнала да издава свои списанија и публикации. Партискиот активист Л. Н. Страчков забележал дека некои организации на ова прашање му пристапиле многу сериозно, а следствено, постигнале доста добри резултати „кои несомнено позитивно се одразиле во работата на идеолошко-политичкото издигнување на широките народни маси“ (Страчков 1951: 29-30).

Исто така, историскиот момент налагал да се посвети особено внимание на употребата на јазикот, нешто што другите југословенски народни веќе го беа извршиле многу порано. Тоа било време кога со големи букви се пишувала Иднината, а очекувањата биле неверојатно големи. Само колку за илустрација, ќе наведеме еден мал извадок од говорот на револуционерот Анастас Митрев искажан на свечената конференција на Илинденците во Народна Република Македонија, што може да се анализира и од лингвистички аспект, односно од тоа за колку кратко време кодифицираниот македонски јазик навлегол меѓу народните маси: „Со конечното изгонување на фашистичките окупатори од нашата земја и полното ослободување на Југославија, перспективите на слободната македонска држава стануваат сè посветли. Со невиден ентузијазам и висока патриотска одушевеност нашите луѓе, обединети во народниот фронт, отпочнаа да ја обновуваат својата разурната татковина“ (Митрев 1949: 31).³

Оттаму, издадени се повеќе кратки книшки во вид на извештаи, програми, преводи од српски и од руски јазик поврзани со комунистичкото движење и правата на работниците и сл. Таква е стручната монографија *За партијата* (54 стр.), есејот *Основи на Болшевичката партија* (14 стр.), *Разговор со младите комунисти* (28 стр.) од В. Колосова, *Националното прашање* (44), *Говорот на осмиот Сесојужен конгрес на ВЛКСМ* (16 стр.) и *Основните особености на ВКП(Б)* (14 стр.) од Ј. В. Сталин и др., сите во издание на Одделението за агитација и пропаганда при ЦК КПМ.

Освен изданијата на Агитпропот ќе ги наведеме и следните објави: *Програма и ставови на народниот фронт на Југославија* (18 стр.) и *За задачите на Народниот фронт на Југославија* (31 стр.) од Јосип Броз-

³ Текстот е предаден со сите негови јазични и правописни карактеристики.

Тито, Сретен Вујовиќ и Милован Џилас во издание на Земскиот одбор на народниот фронт на Македонија, *Резолуција на Земската конференција на синдикалните раководители на Македонија* (14 стр.) во издание на „Трудбеник“, Програма за историјата на македонскиот народ во гимназиите (63 стр.) во издание на битолската Државна штампарија „Гоце Делчев“.

Книжевната продукција во форма на посебни изданија со уметничка литература е мала. Меѓу нив, секако, челно место наоѓаат авторите Славко Јаневски со стихозбирката *Крвава низа: лирски фрагменти* (16 стр.) во издание на „Култура“ од Скопје, Блаже Конески со поемата *Моској* (23 стр.) во издание на скопска „Култура“, Венко Марковски со збирките *Гламја* (170 стр.) и *Порои* (186 стр.) во издание на Државното книгоиздателство на Македонија. Се препечатувале, допечатувале и се направиле избори и на неколку автори чии дела биле врзани со борбата против фашистите, како, на пример, препечатеното издание на Ацо Шопов насловено едноставно како *Песни* (30 стр.) (меѓу критичарите познато како *Песни III*, издание на печатницата „Илинден“ од Штип), Кочо Рацин со *Бели муџри* (31 стр.) во издание на Агит. Проп. и *Песни* (58 стр.) во издание на Дружеството на уметниците, книжевниците и научниците, Венко Марковски со второто издание на *Оѓиној* (28 стр.) и *Орлите на Македонија, песни од сивотој 'Партизани'* (21 стр.) во издание на „Култура“, Коле Неделковски со *Песни* (76 стр.) во издание на Дружеството на уметниците, книжевниците и научниците и со предговор на Митко Зафировски, а го регистрираме и изданието *Зборник на раскази и стихотворенија (изработен од училците од гр. Куманово)* во издание на Окружниот Н.О.О. (просветен одбор) на Куманово.

Како особено важни за појавата и развојот на македонската литература на стандарден македонски јазик ги издвојуваме весникот *Нова Македонија* и списанието *Нов ден*. Преку нив најдобро можат да се проследат развојните тенденции на современата македонска книжевност, авторите што создавале во ова време, прозните и поетските творби, како и јазикот со кој се служеле.

Периодиката и книжевноста

Погоре наведените *Нова Македонија*, *Нов ден* и *Македонка*, навистина, се јавуваат како носители на афирмативните процеси во македонската литература коишто настапиле во Македонија по ослободувањето, односно во првата година од кодификацијата на македонскиот јазик. Меѓутоа, тие не биле единствените гласила каде што можело да се објават и да се прочитаат поетски и прозни состави од македонските автори. Работејќи системски на подигнување на писменоста, Министерството за просвета и разните одбори за аналфабетски курсеви се насочиле кон утврдување на статусите на дотогаш познатите и признати автори, потоа следувало давањето можности кон оваа група да се приклучат новите книжевници (се разбира, со поминување низа филтри) и најпосле, со градење читателска публика меѓу најмладите. Поради тоа, неопходни биле изданија што ќе се однесуваат токму на овие последниве, на најмладите.

Процесот започнал со создавањето на изданијата од Главниот одбор на НОМС, *Пионер*, *Тийшовче* и *Пионерски весник*. Како главен редактор на месечниците *Пионер* и *Пионерски весник* на почетокот бил назначен Јонче Јосифовски, а потоа уредувањето го презел Славко Јаневски, кој се јавува како главен уредник и на *Тийшовче*. Ја потенцираме важноста на *Пионер* со поднаслов „Орган на пионерската организација на Македонија“ бидејќи тоа било првото списание за најмладите во слободна Македонија. Списанието одиграло голема улога во образованието и воспитувањето, а на неговите страници како автори за деца се профилирале С. Јаневски, Борис Бојаџиски, Васил Куноски, Глигор Поповски, Гане Тодоровски и др.

Сосема поинаква концепција наоѓаме во списанието *Македонка*, кое започнало да излегува во 1944 година со Веселинка Малинска како главен уредник. Веќе од следната 1945 година броевите ги подготвувале Славко Јаневски и Василие Поповиќ-Џицо. Иако содржински било наменето за популаризација на народната борба и за унапредување на женските права, во него се објавувале и поетски и прозни творби, преводи, како и репортажи. Интересно е што во бројот 7 од мај се наоѓа текстот „Првите славјански просветители“ од Блаже Конески (потпишан е како Блажо Конески), а под текстот е дадена кодифицираната македон-

ска азбука во ракописни букви. Во текстот Конески пишува за дејноста и значењето на браќата Кирил и Методиј за словенската, но и за македонската просвета. Осврнувајќи се на нивните успеси, Конески наведува: „Установуенјето на македонската азбука представуе една од тие крупни победи. Новата наша азбука од 31 буква, е нагодена да го изнесе колку што се може поарно гласовниот состав на новомакедонскиот јазик. Таја е поставена на здрава научна и практична основа, бидејќи за секој глас од јазикот располага со одделна буква. Со тоа што се установи една азбука, место различните начини што се среќјаваа досега кај нас, нашата писменост добива здрава основа за да се шири и да се развива понатаму. Нашата книга ќе добие еден установен, стегнат македонски вид. Работата во нашите училишта ќе може да се разгрануе правилно“ (Конески 1945: 7).

Појавата на весникот *Нова Македонија* се врзува со Народноослободителната борба, бидејќи, барем во прво време, како поднаслов стоело: „Орган на Народноослободителниот фронт на Македонија, но и поради времето кога весникот започнал да излегува: 29 октомври 1944 година, во велешкото село Горно Врановци, што укажува на време кога сè уште се воделе борби за целосно ослободување на Македонија. Поради постоечките општествено-политички прилики, но и поради тешкотиите за непречено функционирање од еснафски, односно од технички план, до бројот 56 од 9 март 1945 година се случувало да се наруши предвидената задача да излегува дневно, па забележуваме повремени нарушувања на континуитетот на печатење. Првиот редактор бил Васил Ивановски, а бил раководен од Централниот комитет на Комунистичката партија на Македонија, т. е. од неговата Агитационо-пропагандна комисија. По В. Ивановски, на местото главен уредник дошол Мито Хаџи Василев-Јасмин во есента 1945 година. Интересно е да се напомене дека нема податоци за тоа кој бил главен уредник и кој ја сочинувал редакцијата на весникот во периодот од 30 октомври 1944 до 4 септември 1945 година. Појавата на *Нова Македонија* го означува почетокот на современото македонско новинарство.

Од друга страна, го имаме списанието *Нов ден*, првото списание на македонски литературен јазик, што започнало да излегува како орган на Друштвото на уметниците, научниците и журналистите во октомври 1945 година. Малку подоцна, од 1947 година се менува издавачот и

станува гласило на Друштвото на писателите на Македонија, сè до 1950 година кога поради внатрешни превирања престанува да излегува, а како негов директен наследник се јавува списанието *Современоси* што започнало да излегува во 1951 година. Во првиот број на *Нов ден* како одговорен уредник се јавува Владо Малески, за веќе од вториот број од ноември, во импресумот да бидат наведени имињата на целата редакција: Владо Малески (одговорен уредник), Венко Марковски, Блаже Конески, Киро Х. Василев, Цицо (Василие) Поповиќ и Димитар Митрев.

Книжевни творби во македонската периодика

Претходно ги споменаваме весниците и списанијата, а сега да видиме дел од творбите објавувани во нив. Ќе се задржиме само на оние за кои сметаме дека одвоиле соодветен простор за убавата литература, како што се *Македонка*, *Нов ден* и *Нова Македонија*. Ги нагласуваме трите наслови што можат да ни понудат најсеопфатен преглед на книжевината од 1945 година и поради фактот што суштински се разликувале едни од други, за што зборувавме погоре.

Ќе започнеме со списанието *Македонка* од каде што ќе ги извлечеме следните состави: „Буковската шума ни прикажуе...“ прозен состав од Нада Богданова, песната „Лјубов“ од Ацо Шопов, „На цести петровачкој“ од Бранко Ќопиќ на српски јазик, „Непокорени“ превод на фрагмент од роман од Борис Горбатов (бр. 3-4, јануари-февруари 1945); „Марија на Пркосима“ од Бранко Ќопиќ на српски јазик, песната „Смртта на Грозда“ од Венко Марковски, прозата „Нина“ од Алексеј Толстој (бр. 5-6, март-април 1945); „Првите славјански просветители“ од Блаже Конески, а под текстот е дадена кодифицираната македонска азбука во ракописни букви, потоа песните „Проштавање“ со посвета „на печалбарите“ и „Ленка“ од Кочо Рацин, „На Кара-Даг“ со посвета „на Викторија Поп-Јорданова – Цена“ од Ацо Шопов (бр. 7, мај) итн.

Од првото списание во слободна Македонија, *Нов ден* ќе ги издвоиме: „Република (поема)“ од Венко Марковски, „11 октомври (стихотворба)“ од Ацо Шопов, „Селанката од Копачка (расказ)“ од Владо Малески-Гале, „Нова бразда (стихотворба)“ од Славко Јаневски, „Ударници (стихотворба)“ од Лазо Каровски, „Јон (расказ)“ од Иван

Точко, студијата „Проблеми на македонската литература“ од Блаже Конески и критичкиот преглед „Песните на Ацо Шопов“ од Димитар Митрев (бр. 1); „Денот, расказ“ од Коле Чашуле, „Сончева колона, балада“ од Блаже Конески, песните „Првата бесилка“ и „В затвор“ од Благоја Корубин, „Растрел, расказ“ од Јован Бошковски, „Бела Рада, песна“ од Ванчо Николески, критичкиот преглед „Васил Иљоски: ‘Чорбаџи Теодос’“ од Киро Хаџи Василев (бр. 2); „Одживеаните речнички елементи од нашиот јазик“ студија од Блаже Конески и „На прагот, роман во стихови“ од Венко Марковски (бр. 3) итн.

Во 1945 година *Нова Македонија* нуди изобилство на книжевни творби: поезија, раскази, есеи, како и критички и книжевно-историски согледби. Ќе наведеме дел од нив: „Непокорени (Тарасовата фамилија)“ од Борис Горбатов во превод од руски од Блаже Конески (бр. 49), песна „Гоце Делчев“ од Асен Струшки (псеводоним на Асен Каваев) (бр. 103), „Нашата азбука“ од Н. Минчев, министер за просветата на страница 2, при што на истата страница е објавено „Решението на Народната влада на федерална Македонија за македонската азбука“, при што се дадени ракописните и печатните букви. Во истиот број песните: „Од поемата Гоце, XVI“ од Венко Марковски, „Рибари“ од Р. К. Петковски, „Печал“ од Коста Рацин (бр. 104), „Основано е друштво на уметниците, научниците и журналистите во Скопје“ (бр. 105), „Во служба на животот“ со поднаслов „Пред нашите писатели стои историскиот долг да го возсоздадат нашето геројско и строително време“ од Димитар Митрев и „Талант и мироглед (фрагмент од неиздадениот роман во стихови ‘Климе’“ од Венко Марковски, „Нико сокол навогја себе си“ расказ од Јован Бошковски (бр. 116), песна „Скитник“ од Коле Неделковски „Тие се бореа за татковината“ фрагмент од Михаил Шолохов, „60 години од смртта на Виктор Иго“ од Димитар Митрев (бр. 122), „Ваташко кланје (фрагмент од поемата ‘Терор’)“ од Славко Јаневски, „Христо Ботев, поетот-револуционер“ од Димитар Митрев, „За македонскиот литературен јазик“ од Блаже Конески (бр. 128), „Сандански“ поема од Коста Рацин, „Глас од Македонија“ песна од Коле Неделковски, „Ќе победи-ме“ прозен состав од Владо Малески-Тале, „Кочо Рацин и Коле Неделковски“ студија од Блаже Конески (бр. 134), песна „Покрет“ од Волче Наумчески (бр. 146), песна „Грмат победни маршои“ (бр. 153) и „Илинден (бр. 176) од Цвета Гјошевска „Младинска песна“ од Блаже Конески

и „Славеј-Планина“ од Волче Наумчески (бр. 158), „Една македонска книга“ од Блаже Конески и расказот „Мајка“ од Радослав К. Петковски (бр. 164), „Спроти Илинден“ песна од Мите Богоевски, „Пробиштип“ со посвета „На Доне“ песна од Ацо Шопов (бр. 178), „Стојан“ расказ од Владо Малески-Тале (бр. 180), „За новата пролет“ песна од Гого Ивановски (бр. 204), „По својата војска (превод од србски)“ од Бранко Ќопиќ, „Леб“ од Алексеј Толстој во превод на Јован Бошковски (бр. 213), „Срекјавање“ песна од Борис Андов (бр. 222), „Идат“, расказ од Борис Д. Бојациски (бр. 228), студија „Нашата поезија во народноослободителната борба“ од Блаже Конески (бр. 237), критичкиот осврт „Чорбаци Теодос, битова пиеса од В. Илјоски“ од Јован Бошковски (бр. 240), „За детската литература“ од С. Ј., „Нови книги и листови“ во која се најавува излегувањето на списанијата *Нов ден* и *Тийовче*, како и народните творби *Силјан Ширкоџи* и *Кузман Каџидан*, (бр. 258), песната „Белград зандана – Белград кале“ од Тоде Мали и објавата „Нова книга народни песни“ под редакција на Б. Конески (бр. 276) итн.

Ако го тргнеме настрана списанието *Нов ден*, чија основна задача била промоција на книжевноста, доаѓаме до заклучок дека редакцијата на *Нова Македонија* одвојувала навистина голем простор за културно-уметничкиот живот. Се водело сметка за интелектуалното издигнување и за здобивање основни информации на сите граѓани, со поголема, помала или со никаква наобразба. Токму затоа, во весникот постоеле неколку рубрика што можеме да ги поврземе со книжевноста: „Културни вести“, „Културен живот“, „Литература = уметност = наука“ и „Книги и листови“. Во нив се објавувале пократки информации од областа на културата, како што се отворање библиотека и читалиште во Гевгелија, народна библиотека во Скопје, литературна приредба во Прилеп, најави за излегување на списанието *Нов ден*, весникот *Народен војник*, одбележана смртта на рускиот поет Демјан Бедни и на францускиот писател Ромен Ролан, годишнината од смртта на Максим Горки, Виктор Иго, Михаил Лермонтов, Аугуст Цесарец, Гјорѓе Јованович, Оноре Де Балзак, Анри Марбис, препеви на песни од Вера Ибнер, пристигнувањето на Иља Еренбург во Македонија, преводи од Тодор Димитровски, новите македонски броеви на списанието *Нов ден*, романот во стихови *Климе* од Венко Марковски, поемата *Крвава низа* од Славко Јаневски,

публицистички текстови на Димитар Влахов, репортажи од Радослав К. Петковски, Д. К. Будимовски, Нада Ачкоска, Благојка Димниева и др.

Можеме да утврдиме дека болката е еден од доминантните мотиви во македонската 1945 година. Болката, непокорот, борбата и сето тоа е извезено со нишките на народната поезија, која неминовно се вметнувала речиси во секоја објава во уметничката литература. Впрочем, дека тоа е така ни потврдува и еден напис објавен во сплитскиот *Школски вјесник* од 1955 година, кој доволно зборува за тоа каква била перцепцијата за македонска повоена литература од страна на другите национални литератури во Југославија.

„Од македонската книжевност избиваат позитивни одлики, како што се револуционерност, отпорност, виталност. Тоа е литература, која била и останала трајно поврзана со народната маса, со нејзиниот најголем и најздрав дел. Тешко ќе се најде веќе другаде толкава и така очевидна поврзаност, при која живиот народен живот, народните маки и страдања и неговите борби се преточуваат во стихови кои делуваат понатаму револуционерно врз масите.“ (З., 1956: 45).

Очигледно, ова револуционерно реалистичко доживување во некои творби понекогаш ги допирало и границите на натурализмот, било експресивно, секогаш во служба на колективот, повеќе или помалку патетично и индоктринирано со идеалите на Револуцијата и на Партијата, со јасен стих, со цврсти идејни пораки и ширење хуманистички мисли, со занес што понекогаш преминува во афект. Естетските вредности, меѓутоа, не се преголеми, ниту пак, смееме да очекуваме превисоки уметнички дострели. Сепак, тоа било првата година слободен живот во Македонија и почетоците на литературата на стандарден македонски јазик.

Ова нека послужи само како за увид за прифатениот став дека книжевноста, односно културата уште тогаш ја сметале за столб на идентитетот и државноста и дека се посветувало видливо внимание на промоција на пишаниот збор.

Предизвици: автори, идеологија, поетика и стилови

Од 1945 година започнува она што Гане Тодоровски го нарекува „регуларен развој“ на македонската книжевност (Тодоровски 1979: 528). Бидејќи развојот на една литература е поврзан со развојот на литературниот јазик, јасно е дека биле поставени основите на современата македонска книжевност. Оттука, не се согласуваме со некои констатации што се повикуваат на „забрзан развој“ на македонската литература, туку сето погоре изнесено укажува на еден нормален развоен пат каков што го има секоја национална литература во сопствена и слободна држава. Тоа е регуларен тек, тоа е *нормален еволуциски ѝаѝ* на книжевност којашто расте и се развива врз претходно исполнети услови што овозможуваат напредок: стандарден јазик, младо и полетно авторство, оформено писателско здружение и сл. Оттука, можеби навидум изгледа дека се случува забрзано зголемување на авторите и творештвото, но тоа е сосема нормален пат по кој се движи секоја слободна книжевност. И да не забораваме уште еден момент што го поткрепува ваквиот наш став за вообичаеното еволуциско напредување на македонското поетско, прозно и драмско творештво: познатата бројка на автори што се привлекува низ студиите за книжевноста и не е толку мала како што изгледа на прв поглед. Создаваат и делуваат пионерите: Блаже Конески, Ацо Шопов, Славко Јаневски, Димитар Митрев, Иван Точко, Венко Марковски, Владо Малески, Коле Чашуле, но пишуваат и делуваат тоа многу: Лазо Каровски, Волче Наумчески, Јован Бошковски, Радослав К. Петковски, Борис Бојациски, Гого Ивановски, Киро Хаџи Василев, Ристо Крле, но пишуваат и Цвета Ѓошеска (Органиева), Тоде Мали, Борис Андов, Благоја Корубин, Јован Камберски, Орде Миајлески, Драган Андреевски и др. Со претходниците Илија Топалоски, Благој Војданоски, Марика Наумова, кругот постепено се проширува на Ѓорѓи Абациев, Стале Попов, Србо Ивановски, Јордан Леов, Зора Марковска итн. Бројот на автори што постојано се јавуваат како соработници на посочените списанија и весник е ограничен, но имаме добра основа за да утврдиме *конѝинуиран расѝ* на автори и дела, што развивајќи се без препреки, нормално напредува и се вклучува во тековите на тогашната југословенска книжевност.

Вклучувањето во еден таков поголем механизам на функционирање значело и попримање влијание од тогашните културни и политички центри. Голем дел од книгите што се нуделе на македонскиот пазар биле напишани на српскохрватски јазик, без разлика дали биле оригинални дела или преводи. Во 1945 година најпреведувани или еден од најпреведуваните југословенски автори во периодиката бил Бранко Ќопиќ. Понудената стручна литература, исто така, била на српскохрватски јазик, а таа теориска литература била во согласност со естетските и стилските вредности кои биле прифатливи и прифатени од високите книжевни кругови во Белград и Загреб. Мирослав Крлежа, Велибор Глигориќ, Иво Андриќ го упатиле македонскиот читател и иден автор кон високите вредности на книжевниот израз и критиката. Се разбира, тие непосредно влијаеле и врз изградбата на македонското книжевно и критичко искуство. Освен тоа, забележливо е и големото влијание на советската литература. Биле анализирани советските теориски и литературни изданија и преку нив се граделе вредносни ставови.

Во ова време доминантен, а слободно можеме да кажеме и единствен прифатлив правец во книжевноста е реализмот. Тој е граден врз сопствените поетски можности на авторите повикувајќи се на народната поезија. Во таа насока е текстот „Македонската култура“ од Венко Марковски. Во него тој пишува за огромните можности пред кои е исправена македонската култура, барајќи унапредување на науката, уметноста и театарот. И она што е важно за нас: „книжовноста може и треба да се стави во релсите на здравиот художествен реализам. Искуството кое се црпи од народот треба да служи на народот“ (Марковски 1945, бр. 3-4: 143). Во истата насока пишува и Д. Митрев: „Пред нашите писатели денеска е изправен отговорниот историјски долг: во стихови, во раскази, во романи и драми да го предадат художествено ропството во кое го фрлиа нашиот народ фашиските окупатори, да ги опишат неопишуените фашиски зверства и да ги восоздадат борбите и борците, да го возпејат незадржаниот борбен устрем на нашите народи“ (Митрев, 1945, бр. 116: 4). Како што може да се види, реализмот во сите негови видови (ангажиран реализам, социјален реализам) бил и останал главниот правец по кој се движела македонската книжевност.

Шаренолика е структурата на песните, иако темите и мотивите речиси исклучиво се врзани за Народноослободителната борба. Прикажу-

Градење книжевна култура

Се чини дека мошне лесно можат да се издвојат неколку автори и творби во 1945 година што го разгазиле патот на современата македонска литература. Поради разно-разни причини, дел од македонските автори го прекинале својот литературен пат. Некои од нив се префрлиле во политиката, некои во науката, а некои биле оспорени од тогашните доминантни лица во културата, па нивното место во книжевниот свет било засекогаш затворено. На ова прашање што побудува интерес ќе се навратиме и малку подолу во текстот. И веќе уште од тогаш можат да се видат контурите на групата околу која се градела современата македонска книжевност. Предводник на јазичното унапредување и на толкувањето на книжевно-историските процеси во Македонија, покрај поетските творби, бил Б. Конески, понатаму, Д. Митрев станал столбот околу кој се градела книжевната критика, Ј. Бошковски го обликувал јавното мислење со неговата театарска критика, А. Шопов веќе се профилирал исклучиво како поет, а С. Јаневски се пројавил како автор и уредник на целокупното поетско и прозно творештво за младите, но и за возрасните во издавачки претпријатија и списанија. Тие и во следните децении ќе го задржат својот веќе воспоставен статус и ќе ги диктираат насоките по кои ќе се движат книжевните процеси во Македонија.

Ако тргнеме од столбот на македонската книжевност Блаже Конески и неговото присуство на страниците во периодиката од 1945 година, јасно е дека тој најмногу се посветил на јазичните и на книжевно-историските истражувања. Дури ќе си дозволиме да го изнесеме мислењето дека токму благодарение на него бил зацврстен култот кон Кочо Рацин (Конески 1945, бр. 134: 3) и афирмиран Крсте Мисирков (Конески 1945, бр. 164: 4). Конески се јавил и како редактор на *Збирка народни ѝесни* на 338 страници за што анонимниот автор наведува дека: „Со таквата своја работа, Државното книгоиздателство ќе допринесе многу за популаризирањето и проучувањето на нашата народна поезија, за проценуењето на нејзината голема уметничка вредност, за запознавањето на силината и издржајноста на нашиот народен јунак“ (аноним 1945, бр. 276: 5). Истата година Конески ја објавил и поемата *Мосџоџи* во издание на тогашна „Култура“, мала книшка од 23 страни, исполнета со патриотски и

градителски занес. За неа се осврнал Димитар Митрев веднаш по излегувањето од печат (Митрев 1945, бр. 176, 5).

За разлика од Конески, кај Митрев наоѓаме строго критички корпус. Тој свесно и често ги употребува синтагмите народен писател кога станува збор за младото македонско авторство или народна литература кога станува збор за естетската и идеолошката поставеност по која треба да се движи современата македонска литература. Во 1945 година Митрев речиси е сеприсутен во периодиката, насочува, укажува, упатува, полемизира. Од големиот број текстови, ќе се задржиме сосема накратко на една негова оценка: „Денеска, кога не делат 22 години од смртта на поетот, ние сме горди дека Македонецот Христо Смирненски кој како емигрант немаше можност да пишуе на мајчиниот си јазик, се издигна како најголем пролетерски поет во литературата на братскиот бугарски народ. Нашите македонски поети кои започнуваат упорито да ја градат нашата нова македонска национална литература многу и многу имат што да научат од големото поетско дело на Смирненски“ (Митрев 1945, бр. 153, 4.). Тука се кажани многу нешта што македонската книжевна историја треба да ги земе предвид.

Исто така, неговата позитивна оценка за Шопов како даровит поет (Митрев 1945, бр. 1, 58-60) и повторната таква оценка за заедничката збирка на Шопов со Јаневски (Митрев, 1946, бр. 7-8: 61-63), само им го потврдува високото местото на двајцата во нашата книжевност. Општиот впечаток е дека во периодот меѓу 1945 и 1950 година „зборот/песната на Шопов е акција и во служба на битката за обнова и изградба на земјата и колективното јакнење на националната свест на новиот социјалистички човек. Во тој контекст песните што се создаваат првенствено се значајни по тоа што го трасираат јазикот и јазичниот израз на песната. Нашиот поет е вклучен и во сите процеси на општествено-политичкиот и културен развој на земјата...“ (Китанов 1998: 203-204).

Што се однесува до Славко Јаневски, во тоа време неговата активност во културата е од најширок вид: илустратор, поет, критичар, уредник. Меѓутоа, неговиот текст „За детската литература“ како веќе да покажува кон што најмногу ќе се стреми во иднина. „Со еден лек стил, со јазик достапен на читателите, на кој е наменето творчеството, со начин кој ја развива детската фантазија без сува дидактика, писателското перо на волшебен начин треба да оствари да локомотивите, оруѓето,

езерата, предметите, животните прикажуат сами за себе, за свој живот, за својот постанок и својата улога“, наведува тој (Ј. 1945: бр. 258: 4). Како самиот да си правел скица за работа, бидејќи врз основа ваквото негово размислување во годините што доаѓале ги објавил делата за деца и млади: *Снешко, Сенкаџа на Карамба Барамба, ...бубачки и шумски сверки, Шеќерна приказна* итн. Во 1945 година го бележиме и издавањето на поемата *Крвава низа*. Главната тема на поемата се злосторствата на окупаторот. Дејството во поемата е проживеано од авторот „со благороден гнев, со болка која ни за миг не досига до очајание, поетот го раскрива грабливото лице и алочинската совест на фашистичкиот завојувач“ (аноним 1945, бр. 294: 5). Во истиот анонимен осврт за Јаневски е даден и краткиот осврт на романот во стихови *Климе* од Венко Марковски во кој се вели: „За својата нова творба сам поетот, уште во началото напоменуе дека дава лиричен роман, без фабула, но романот не е сосем лишен од секаква фабула, затоа што на многу места се испреплетуат лирско-епски моменти и се прикажуе за животниот пат на еден човек“ (аноним 1945, бр. 294: 5).

Јован Бошковски, исто така, развил широка книжевна дејност, работејќи како театарски критичар (Бошковски 1945, бр. 240: 2; Б.,⁴ 1945, бр. 246: 5). Во ова време Бошковски заедно со Конески и Митрев претставуваат доминантна сила во областа на науката, критиката и есеистиката. Ние ќе го истакнеме објавувањето на расказот „Растрел“ (Бошковски 1945, бр. 1: 31-39) во *Нов ден*, како предвесник на првата книга раскази во слободна Македонија објавена во 1947 година, насловена токму според овој расказ, „Растрел“.

Книжевните историчари и теоретичари имињата на Конески, Јаневски, Митрев, Шопов, но и Владо Малески, Коле Чашуле и уште неколкумина други, одамна ги сметаат за првенци, консолидатори и придвижувачи на сите понатамошни развојни фази на македонската книжевна историја. Врз основа на актуелностите на обработените теми и на естетските вредности, тие успеаја да го задржат и потврдат своето место високо на скалата на уметничкиот израз. За разлика од нив, некои други, за жал, беа актуелни своевремено, но се чини дека со промената на општествено-политичките услови ги изгубија читателите, а со тоа и

⁴ В. Иљоски бил мошне актуелен со драмата *Чорбаџи Теодос*. Види и кај: Кирил Хаџи Василев. (1945). „Васил Иљоски: ‘Чорбаџи Теодос’“. *Нов ден*, бр. 2, 51.

драстично се намали интересот за нивното творештво. Тогашниот правилен идеолошки избор за многумина од нив подоцна ќе се покаже како товар, бидејќи со настанатите промени, естетските вредности на кои авторите се ослонувале, надополнети со подобна идеолошка матрица, не можеа да го издржат судот на времето.

Препреки, полемики и понатаму

Што се случувало понатаму е тема на повеќе студии и дискусии водени во нашата книжевна наука. За да ги појасниме настаните што се случиле во следните години и кои ја искристализирале македонската книжевна сцена, а чии корени се наоѓаат токму во 1945 година, тргнуваме од неколку точки: идеолошка припадност, употреба на јазичните изрази и книжевниот правец.

Кога го споменавме немањето препреки, мислевме на оспорување на националниот идентитет на Македонците, односно негаторска политика од страна на државата во која живееле овие автори. Постоеле други проблеми, но биле решливи. Така, условите во кои започнала да се развива современата македонска литература биле скудни, но сигурно не недостасувало ентузијазам и знаење. А препреки постоеле.

Проблематично било што и покрај донесеното решение за македонската азбука, било невозможно технички да се изведе во пракса. На пример, во текстот „Нашата азбука“ на министерот за просвета Никола Минчев во бројот 104 од 5, 6 и 7 мај се вели: „Нека утврдуенјето на азбуката послужи како потстрек за уште поголема работа за ликвидирање на неписменоста, за развивање на нашето учебно дело, за развивање на литературата, за изградување на нашата и на општојугословенската култура“ (Минчев 1945, бр. 104: 2). Веднаш до неговиот текст се наоѓа азбуката предадена во ракописна и печатна форма, но со „напомена од редакцијата“: „Нови букви во азбуката се г, к, s, љ, њ и ц. Првите две имаат акцентни знак озгора: првата одговара на досегашното гј, втората на –кј, третата на –дз (дзвер – свер), четвртата на –лј, петтата на –нј и шестата на –дѓ. Нашиот весник по технички причини за прво време не е во можност да прејде одма на употребата на новите букви поради које ќе мора да се служи за извесно време со досегашните

знакови“ (НМ бр. 104: 2). Овој проблем продолжил да постои и во следната година, бидејќи со него се соочила и редакцијата на *Нов ден* во 1946 година. Тука, во бројот 4-6, на втората, непагинирана страница, пред содржината стои следнава „Белешка“: „Поради тоа што печатницата уште не располага со сите букви од македонската азбука, бевме принудени да акцентите над к и г ги замениме со апостроф. Од редакцијата“ (*Нов ден* бр. 4-6). Останувало само да се почека уште некое време за печатниците да ги добијат и да започнат да ги употребуваат вистинските букви.

Во однос на изразувањето, уште во 1945 година Конески дал некакви општи насоки: „Задачата да се извие македонскиот јазик во уметничка расказна форма може наполно да се постигне. И ние, век’е со она што се јавуе денеска, сме се поблиску до тоа. Нашиот литературен јазик ни е сега опиплив, главните форми и правци на неговото движење се изјаснети. Треба нешто друго да положат нашите писатели: свесен, дисциплиниран труд над јазикот“ (Конески 1945: бр. 1: 17).

Создавањето на списанието *Нов ден* од страна на Друштвото на уметниците, научниците и журналистите е од непроценливо значење за развојот на македонската литература. Во 1947 година списанието станува орган на Друштвото на писателите и оттогаш започнуваат првите тензии околу неговата концептуална поставеност. Списанието престанало да излегува во 1950 година поради наметнувањето на „линија“ од самото ДПМ: „по прашањата на литературното творештво кај нас, ‘линија’ која по таков начин би требало да биде дисциплинирано прифатена од сите членови на Друштвото, така и од останатите соработници во неговиот орган“. Понатаму, во образложението за прекинувањето на работата на Редакцијата на списанието се додава: „Во такви услови постоеше опасност извесни чисто субјективни мислења по ова или она прашање да си припишуваат некаква официелна важност, што, се разбира, може во некои случаи да претставува пречка во развитокот на слободното литературно творештво“ (*Современост* 1951, бр. 1, 3-4). Ете го првиот судир на естетски план во современата македонска литература. Овој, на почетокот невидлив судир, за релативно кратко време ќе ескалира во судир на естетики и поетики, што особено добро ќе влијае на понатамошниот растеж на нашата литература.

Од цврстата приврзаност на Митрев кон реализмот, поточно социјалниот реализам, ќе започнат полемиките со една друга страна што ги застапувала модернистичките сфаќања. Така започнува најзначајната македонска книжевно-стилска полемика на реалистите обединети околу списанието *Современост* и модернистите обединети околу списанието *Разглед*. Впрочем, овие дискусии подоцна ќе станат излишни бидејќи самите претставници на двата сопернички лагери ќе започнат да пишуваат спротивно од своите теориски убедувања: модернистите реалистички, реалистите модернистички.

Творечките пројави, малубројните посебни збирки песни и поеми, но и многубројните песни, раскази, поеми, книжевноисториски и критички објави објавувани во периодиката ни даваат за право 1945 година да ја сметаме и да ја наречеме нулта година во современата македонска литература.

Литература:

- аноним. (1945). „Две нови македонски книги, Славко Јаневски: Крвава низа, поема“. *Нова Македонија*, бр. 294, 5.
- аноним. (1945). „Нова книга народни песни“. *Нова Македонија*, бр. 276: 5.
- АСНОМ, документи од Првото и второто заседание на АСНОМ, том I, книга I. (1984). Скопје: Архив на Македонија.
- Б(ошковски, Ј(ован). (1945). Нишкиот народен театар во Скопје“. *Нова Македонија*, 1945, бр. 246, 5.
- Бошковски, Јован. (1945). „Чорбаци Теодос, битова пиеса од В. Илјоски“. *Нова Македонија*, бр. 240, 2.
- Бошковски, Јован. (1945). „Растрел“. *Нов ден*, бр. 1, 31-39
- Влахов, Димитар. (1948). *Одбрани говори и сфаќања, 1924-1947*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Груевска-Мацоска, Симона; Јачева-Улчар, Елка. (2015). „Македонскиот правопис од 1945 до 2015 година (По повод 70-годишнината од издавањето на првиот Правопис на македонскиот јазик). *Македонски јазик*, година LXVI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 7-16.
- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том втори, од крајот на Првата светска војна до создавањето на национална држава*. 1981. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.

- Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, ѝом виџори.* (1981). Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Друговац, Миодраг. 1990. *Историја на македонската книжевност, XX век.* Скопје: Мисла.
- З(ографски), Хр(исто). (1956). „Еден напис за македонската литература“. Литературен збор, бр. 1, 44-47.
- Ивановски, Гого. (1945). „Првата сретба. *Нова Македонија*, бр. 246, 5
- Ј(аневски), С(лавко). (1945). „За детската литература“. *Нова Македонија*, бр. 258, 4.
- Јаневски, Славко. (1945). „Една историја“. *Нова Македонија*, бр. 237, 14
- Катарциев, Иван. (1991). *Македонската национално-џолиџичка мисла меџу овеште војни: ѝрилози.* Скопје: Култура.
- Кепески, Круме. (2014). *Сџаџиџи и анализи за македонскиот јазик.* Скопје: Македоника литера.
- Хаџи Василев, Киро. (1945). „Васил Иљоски: ‘Чорбаџи Теодос‘“. *Нов ден*, бр. 2, 51.
- Китанов, Блаже. (1988). *Аџо Шоџов, живоџи и дело.* Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. (1945). „Една македонска книга“. *Нова Македонија*, бр. 164, 4.
- Конески, Блаже. (1945). „За македонскиот литературен јазик“. *Нова Македонија*, бр. 128, 4).
- Конески, Блаже. (1945). „Кочо Рацин и Коле Неделковски“. *Нова Македонија*, бр. 134, 3.
- Конески, Блаже. (1945). „Проблеми на македонската литература“. *Нов ден*, бр. 1, 16-22.
- Конески, Блаже. (1945). *Мосџоџи.* Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. (1967). *За македонскиот лиџераџурен јазик.* Скопје: Култура.
- Конески, Блаже. (1999). *Грамаџика на македонскиот лиџераџурен јазик.* Скопје: Детска радост.
- Конески, Блажо. (1945). „Првите славјански просветители“. *Македонка*, бр. 7, стр. 7.
- Македонскиот лиџераџурен кружџок, Соџија, 1938-1941, документи.* (1995). Избор, превод, редакџија и белешки д-р Васил Тоџиновски. Скопје: Архив на Македонија, Матиџа македонска.
- Мали, Тоде. (1945). „Белград занџана – Белград кале“. *Нова Македонија*, бр. 276, 5.
- Марковски, Венко. (1945). „Македонската култура“. *Македонска мисъл*, бр. 3-4, 134-143)
- Митрев, Д. 1945. „Песните на Аџо Шоџов“. *Нов ден*, бр. 1, 58-60.

- Митрев, Д. 1946. „Пруга на младоста“ – стихозбирка од Славко Јаневски и Ацо Шопов“. *Нов ден*, бр. 7-8, 61-63.
- Митрев, Анастас. (1949). „Петгодишнината на народна Република Македонија и ослободителната борба на нашиот народ“. *Од свечената конференција на Илинденциите во Н. Р. македонија, во чест на петгодишнината на НР Македонија*. Скопје: Главен одбор на народниот Фронт на Македонија, 16-41.
- Митрев, Димитар. (1945). „Во служба на животот“. *Нова Македонија*, бр. 116, 4.
- Митрев, Димитар. (1949). „За дејноста на друштвото на писателите на Македонија (Годишен извештај)“. *Нов ден*, бр. 3. 174-188.
- Митрев, Димитар. (1945). „22 години од смртта на Христо Смирненски“. *Нова Македонија*, бр. 153, 4.
- Митрев, Димитар. (1950). „За дејноста на друштвото на писателите на Македонија (Годишен извештај)“. *Нов ден*, бр. 6, 63.
- Мокров, Боро. 1980. *Развојот на македонскиот печат и новинарство (од првите почетоци до 1945 година)*. Скопје: Здружение на новинарите на Македонија, „Комунист“.
- Мокров, Боро; Груевски, Томе. 1993. *Преглед на македонскиот печат (1885-1992)*. Скопје: Студентски збор.
- Момировски, Томе. 1988. *Односи и синџези*. Скопје: Наша книга.
- Ристовски, Блаже. (1983). *Кочо Рацин, историско-литературни испиражувања*. Скопје: Македонска книга.
- Ристовски, Блаже. (1993). *Македонски летопис, II*. Скопје: Македонска книга.
- Сматракалев, Михаил. (1993). *Македонскиот литературен кружок*. Превод и предговор Васил Тоциновски. Скопје: Култура.
- Страчков, Л. Н. (1951). „Користење и растурање на печатот во организација на Народниот Фронт“. Фронтovski весник, Орган на Главниот одбор на НФМ за организациони прашања, бр. 1. Скопје: НИП „Илинден“, 29-31.
- Тодоровски, Гане. (1979). *Маџейсан меџдан*. Скопје: Култура.
- Митрев, Димитар. (1945). „Мостот“ поема од Блаже Конески“. *Нова Македонија*, бр. 176, 5.

Slavcho Koviloski

1945 – FIRST YEAR IN MACEDONIAN LITERATURE IN STANDARD MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

Our research covered the Macedonian authorship in the period between the two world wars, during the People's Liberation Struggle, the time of codification of the Macedonian standard language, as well as the processes after 1945, however our main focus was Macedonian literature precisely in 1945, which can be considered year zero, the starting point in the development of contemporary Macedonian literature. For the purposes of this paper, we researched the numerous periodicals and the few poetry collections published in this period. We made an exhaustive list as well as an analysis of the thematic-esthetic values and viewpoints of the Macedonian writers at the time. Macedonian culture, science and literature in 1945 started developing due to the plans for development of publishing, as well as the unprecedented enthusiasm of the young Macedonian intelligentsia. The National Publishers' Association of Macedonia and the Association of Writers of Macedonia were established; various teaching tools were published, several newsletters, newspapers and magazines were printed, including *Nov Den*, which was an additional vehicle where Macedonian writers could publish their literary works, in addition to the publications initiated in 1944, *Nova Makedonija*, *Mlad Borec* and *Makedonka*. Their pages were predominantly filled by Blazhe Koneski, Slavko Janevski, Dimitar Mitrev, Aco Shopov, as well as Jovan Boshkovski, Radoslav K. Petkovski, etc. These authors are regarded as the champions and the driving force of all later developmental stages in Macedonian literary history.

Key words: Macedonian literature in 1945, newspapers and magazines, *Nova Makedonija*, *Nov Den*, standard Macedonian language, codification, Macedonian literature between the two world wars, partisan literature.